

Anselmo López Carreira

Alfonso Gonçalves, un humanista no Ourense do século XV

O protagonista

Hai cousa de dous anos publicábamos un traballo sobre un comerciante santiagués, Afonso Rodeiro, que fora ademais rexidor na súa cidade durante os anos centrais do século XV. O seu rastro percibíase en Ourense (en realidade non sei se haberá noticias del fóra de aquí) porque por estas terras andivera facendo negocios e era nos nosos arquivos onde repousaba a documentación que lle gardaba o nome.

O personaxe pareceunos interesante, tanto en función da época que lle tocou vivir, como polo percorrido que lle víamos facer a través dela: un burgués acomodado con responsabilidades políticas nos tempos axitados e confusos de mediados de século e da Revolución Irmandiña.

Pero xunto a el distinguimos axiña a sombra doutra figura, un segundo actor naquela historia, a quen a nosa ignorancia deixaba de momento agachado no misterio. Non logramos hoxe recuperalo plenamente, pero os novos datos de que dispomos realzano ós nosos ollos e elévano agora á condición de protagonista.

Trátase do canónigo Afonso Gonçalves.

O que nun principio nos chamaba a atención nel era o extraño papel que desempeñaba por entre os negocios de Afonso Rodeiro. Resumímolo brevemente:

En decembro de 1446 Afonso Gonçalves merca unha casa (o seu dominio eminente) en Ourense, que ó cabo dun ano traspasa a Afonso Rodeiro. Logo, no seu testamento, nomea a este herdeiro universal. Pero en 1469 é Costanza García, muller de Afonso Rodeiro, quen testa deixándolle a mitade das referidas casas ó Cabido da Catedral. E en xaneiro de 1474 o mesmo Afonso Rodeiro doa a outra mitade á mesma institución. Por fin, no testamento que este fai un mes despois, todos os bens que recibiro de Afonso

Gonçalves van parar a Esmeralda Afonso, sobriña do canónigo, que en 1478 vende á súa vez parte deles a un arcediano da Catedral. Como se se pechara un círculo perfecto.

Para que esta operación no seu conxunto se rematara houberon de pasar 32 anos e ben pode ser tomada como unha metáfora de dous momentos contrapostos na historia social do século XV: unha primeira etapa, xusto ata 1469 (fin do movemento irmandiño), durante a cal os sectores burgueses detentan a iniciativa, seguida logo da recuperación indiscutible da preponderancia por parte do señorío feudal e en especial por parte do alto clero.

Desde esta perspectiva non hai maior misterio. O que fica escuro é a relación entre os dous personaxes, pois ignoramos a existencia de calquer tipo de lazos que os uniran. Certos indicios que máis adiante comentaremos fixeronos pensar nunha comúne orixe compostelana, o que –sen outro fundamento– podería implicar algúns grados de parentesco.

O caso é que o canónigo chamaba poderosamente a nosa atención.

O sepulcro

A ninguén lle sorprenda que apenas sacado da súa tumba o dirixamos de novo, tan axiña, sobre ela. O tempo non flúe unidireccionalmente para a Historia; é esta unha licencia que ten. Recuperado por ela, o personaxe faise eterno.

Foi ademais o caso que, imperdonablemente, non identifiquéi como seu ata despois de publicado aquel traballo, o sepulcro en que xace de forma ostensible. No último tramo da nave do Evanxelio consérvase a tumba, descrita formalmente xa por Sánchez Arteaga (*Apuntes histórico-artísticos de la Catedral de Orense*. Ourense, 1916) en términos que logo recollen Otero Pedrayo (*Guía de Galicia*. Madrid, 1926) e Chamoso Lamas (*La Catedral de Orense*. León, 1980): a estatua do difunto aparece deitada baixo un arco semicircular, apoiando sobre varios libros os pes e a parte superior do corpo; no frente do sepulcro lucen tres escudos de armas; sobre as dovelas centrais do arco lese unha expléndida inscripción (ata este momento defientemente transcrita) en caracteres góticos: “Aqui jaz el honrado bachiller Afonso Gonçalves, canonigo de Santiago e Ourense, faleceu anno de mill e CCCC e LX annos”.

O sobrio e fermoso monumento non bota luz sobre aquela relación con Afonso Rodeiro que nos inquietaba. Pero agora xa apenas nos preocupa este problema, porque, en cambio, cobra presencia física a figura de Afonso Gonçalves.

Buscando más datos

Tiñamos agora a tumba e máis as citas nos documentos que publicábamos no referido traballo. Non era demasiado, pero a análise do monumento funerario abondaría para iluminar en boa medida a personalidade do home que nos ocupa.

Sen embargo os mesmos datos aportados por Sánchez Arteaga e recollidos polos outros autores, lonxe de aclararnos o tema, introducen unha nova interrogante. Porque se nos dí que o que repousa no sepulcro é, efectivamente, Afonso Gonçalves (Alonso González, transcriben), a quen “antigos documentos califican de home discretísimo e prudente e apelídano, ademais, do Padrón, por ter nacido sen dúbida nesa vila” (S. Arteaga, op. cit., 181-182).

Pois ben, o motivo da nosa confusión radica en que, aparte de que na tumba nada conste de que fora chamado “de Padrón”, non fomos capaces de atopar ningún deses “antigos documentos” en que conste tal dato nin se fale das súas virtudes persoais.

Non queremos poñer estas en dúbida, nin temos motivo para facelo –senon mesmo ó contrario–, pero, buscando unha resposta satisfactoria ó outro suposto, dirixímonos á consulta das fontes documentais que puidemos atopar.

O que din os documentos

Oito dos documentos, como dicíamos, érannos xa coñecidos desde había algúñ tempo, e fora precisamente a partir deles como entráramos en contacto co canónigo e bacharel.

En concreto trátase dun que contén as operacións sucesivas de compra da casa o 20 de decembro de 1446 e posterior traspaso a Afonso Rodeiro o 16 de decembro de 1447 (Arquivo da Catedral de Ourense, Escr. XIII, 56); outro inmediato, do 20 de decembro de 1447, no que simplemente se menciona o seu nome na venda dunhas casas (ACO, Escr. XIII, 1); ó dia seguinte, 21 de decembro de 1447, figura como testemuña na toma de posesión das casas por parte Afonso Rodeiro (ACO, Escr. XIII, 1); un do 9 de setembro de 1451, un foro redactado na súa propia casa e no que tamén figura como testemuña (ACO, Escr. XVI, 46); outro consistente no traslado de dúas cláusulas do testamento do mesmo Afonso Gonçalves, lóxicamente anterior a 1460 (ano da súa morte, como consta na tumba), pero incluído na venda de varios bens realizada pola súa sobriña Esmeralda Afonso, en 1478 (ACO, Escr. II, 34); outro máis, o testamento da muller de Afonso Rodeiro, do 10 de agosto de 1469, en que manda un responso para o canónigo (ACO, Escr. XIII, 2); o séptimo, o testamento de Afonso Rodeiro, do 12 de febreiro de

1474, cunha manda en favor da dita sobriña de Afonso Gonçalves (ACO, Escr. II, 34); e por fin o oitavo, a dita venda que en 1478 realiza a súa sobriña (ACO, Escr. II, 34).

O que nos aporta este repertorio consiste, primeiro, na constatación de que non hai referencia ningunha a Padrón.

Atopámonos, en cambio, con outro xentilicio, pois en tres documentos (1469.8.10, 1474.1.1 e 1474.2.12) aparece denominado como “das Castiñeras”, sen que poidamos aclarar máis ó respecto.

Por certo que non deixa de ser chamativo o feito de que só no último documento desta serie, a venda realizada por Esmeralda Afonso en 1478, se faga constar que ademais de “coengo enna iglesia dourense”, como se limitan a calificalo os outros, o fora “ennas iglesias de santiago et ourense”. Acerca da súa relación con Santiago só tiñamos de momento esta referencia e máis o testamento de Afonso Rodeiro (1474), que manda “todos los beens rayzes que foron et ficaron do dito afonso gonçalvez, bachiller, asi dos de ourense como de santiago”.

De todos modos ambas son póstumas, polo que a confirmación máis vella era a inscripción sepulcral, de 1460.

Afortunadamente achamos con posterioridade outros dous documentos nos que ocupa un lugar preeminente. Con data do 12 de outubro de 1456 expide unha carta executoria mandando que se cumpra unha sentencia súa de cinco días antes contra uns veciños de Bentrazes, sobre certo pago ó Cabido (ACO, Escr. V, 1). E o 19 de agosto de 1457 dicta sentencia condenatoria en causa seguida contra un particular, sobre pago dunha renda anual ós Clérigos do Coro (ACO, Clérigos do Coro, 35).

Ambos sitúan nas datas referidas a súa posesión da canonxía compostelana, pero máis atrás carecemos doutra confirmación, polo que, segundo as referencias ó noso alcance, a de Ourense puidera parecer anterior. Hai, sen embargo, un motivo para poñelo en dúbida: o feito de que alomenos desde 1446 o teñamos definitivamente establecido nesta cidade, onde morre. Parece, entón, que tería chegado aquí relativamente tarde, abandonando o destino anterior, e que a esa orixe compostelana se debería a estreita relación con Afonso Rodeiro, mercador e rexidor de Santiago, que ata 1457 non obtén a veciñanza en Ourense (sen por iso renunciar ó demais).

Aínda nos din algo máis os novos documentos: a maiores de figurar neles como “bachiller en decretos” e coengo en ambas catedrais, infórmase-nos de que tamén ocupa o importante posto de “vigario geeral porlo moy reverendo senyor don frey pedro de silva, obispo dourense”. Xa dicíamos que non había motivo para dubidar das súas cualidades.

Un home do seu século

O tempo que lle toucou vivir foi deses que resultan chaves do futuro. Todos os homes xogaron daquela, naturalmente, o seu papel, pero o que escolleu Afonso Gonçalves correspondía ó de quen suma o seu impulso ó progreso da sociedade.

Creo que ordenando os nosos datos desembocamos doadamente na conclusión, aparentemente atrevida, de que nel atopamos un exemplo arquetípico do humanista.

Alguén podería tachar de anacrónica semellante afirmación, e faríao non porque caíse fora do seu tempo, senón precisamente porque puidera ser sospitosa unha coincidencia tan absoluta co que entón acontecía nouros lugares más avanzados (ou mellor coñecidos) de Europa.

É preciso responder a este temor ante todo co argumento xeral de que xustamente nese período de mediados do XV se deron en Galicia as condicións más propicias para o florecemento da nova mentalidade humanista, pois daquela a actividade artesanal, comercial e a mesma efervescencia política, cun papel tan destacado por parte da burguesía emerxente, do mundo urbano, e o seu aporte democrático antiseñorial, poñían ó noso país a unha altura cualitativamente semellante á que se acadaba neses outros lugares de Europa en que se recoñece con claridade o espírito innovador.

Sería inxénuo, non obstante, pretender fundamentar as nosas conclusións en argumentos tan xerais. Con isto só aspiramos a presentar nunha pincelada impresionista o marco histórico que xustifique a posibilidade de tal aseveración.

A sepultura de Afonso Gonçalves ofrece un alicerce sólido. O canónigo, coa súa sobria vestimenta, repousa docemente, recollidas as mans en oración. Non hai atisbos do duro empaque militar das tumbas nobiliares, nin tampouco exhala a autoridade que se aprecia nas dos bispos, todo neles atributos de poder. O “honrado bachiller” mostra unha serena actitude de meditación, introspectiva. Apóiase o seu corpo -xa o dixemos- en grosos libros, simbolo da adicación terrenal con que quere ser lembrado.

Quere, efectivamente, ser lembrado. A súa tumba é un monumento que demanda eternidade. Non se trata, desde logo, dun caso único, pero a outra –na mesma Catedral– que pode mostrar certa semellanza, a do arcediano de Búbal, Xoán de Deza, data de case cincoenta anos despois (faleceu en 1506), ten –testemuño da reseñorialización imperante– un aire máis pretencioso e non denota un amor especial ás letras.

Co seu modesto arco semicircular (sen decorar) albergando esa síntese de sosego e cultura, a tumba de Afonso Gonçalves pode ser considerada un exemplo de arte renacentista. A inscripción gótica remarca o tránsito dos tempos, e nela o título de bacharel antecede mesmo ó nome.

Quédannos ánda por ler os documentos. Aparte dos máis coñecidos e repetidos cargos, os de canónigo e bacharel, os dous últimos que atopáramos (1456 e 1457) permítennos velo como un home de leis (“bachiller en decretos”) actuando en causas xudiciais, situado, ademais, na elevada posición política de vigario do bispo, o seu segundo na diócese.

Aventurándonos, por fin, por un terreo algo máis escuro, debemos sinalar un par de evidencias interesantes.

A primeira, a más clara, é a relación estreita entre Afonso Gonçalves e Afonso Rodeiro. Este era, como fixemos notar no seu día, un home a quen a fortuna acompañou tanto nos negócios como na política, pois sen enfrentarse –alomenos irreversiblemente– co arcebispo Fonseca, detentou sen dúbida responsabilidades no movemento irmandiño. A presencia do canónigo ó seu lado non nos pode pasar desapercibida.

A segunda evidencia –moito más velada– súmase á anterior. Como se os houbéramos sorprendido fugazmente (e ó mellor trátase dunha mera casualidade), no foro que en 1451 fai Afonso Rodeiro, atopamos dúas testemuñas xuntas: unha é o noso bacharel, e a outra e Johán Gonçalves de Deça.

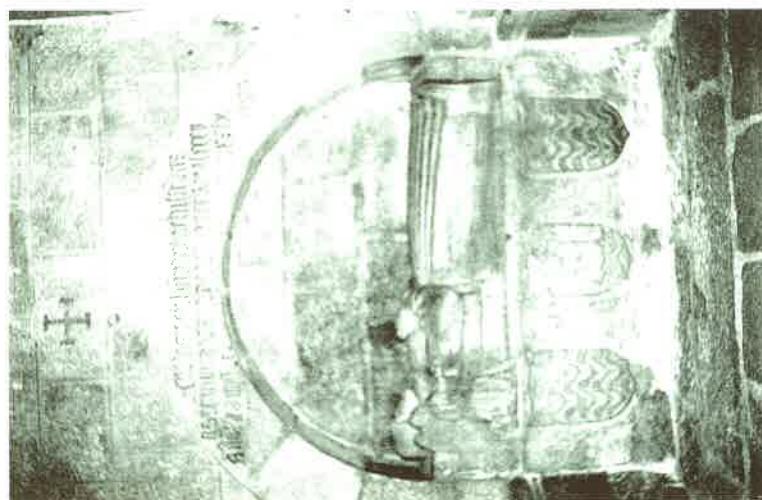
Este home é unha figura realmente interesante. Naquelas datas ocupaba tamén un posto importante (cuxa trascendencia el realzou), o de arcediano de Baroncelle. Moi activo na política axitada deses anos, vémolo militando do lado do Concello, en choque progresivo co poder do bispo, e cando este sector do señorío galego, pouco despois, se enfrente abertamente ó rei Enrique IV, chegará a ser elexido bispo de Ourense polo Cabido, a pesar de que explicitamente, en carta do 9 de setembro de 1468 (en plena efervescencia irmandiña) o propio Afonso de Fonseca se nega a confirmar a elección. En aberta rebeldía, o 5 de maio de 1469, o Cabido dalle a posesión no cargo. Logo, tras a derrota, ímoslle perdendo o rastro e nas relacións de bispos ourensáns, cando se nomea, aparece como un pretenso usurpador.

Polo que parece, había moitos puntos comúns entre ambos. Seguramente o bacharel e o arcediano non estaban co mercador por simple coincidencia.

Pode que todo home sexa un compendio do universo, pero Afonso Gonçalves, honrado bacharel en decretos, canónigo de Ourense e Santiago, vigario do bispo, home de letras, amigo de comerciantes e políticos, sintetiza con énfase a fracción corespondente, o seu propio tempo. Unha tumba de granito, pergamiño, papel e tinta, reconstrúen o pasado a través dun home.

Alfonso Gles. (Anselmo)

Alfonso Gles. (Anselmo)

